

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ
ΤΟΥ ΚΑΘΑΡΟΥ ΠΡΑΚΤΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΓΙΑ θεωρία τῆς μεθόδου τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου δὲν μπορούμε νὰ νοήσουμε τὸν τρόπο (τόσο τοῦ στοχασμοῦ, ὅσο καὶ τῆς διατύπωσης) τοῦ νὰ προχωρήσουμε σύμφωνα μὲ καθαρές πρακτικὲς ἀρχές, ἀποβλέποντας σὲ μιὰ ἐπιστημονικὴ τὴν γνώση. Τοῦτο ὀνομάζεται μέθοδος μόνο στὴ θεωρητικὴ φιλοσοφία κυρίως (γιατὶ ἡ λαϊκὴ γνώση χρειάζεται ἓνα τρόπο (Manier), ἀλλὰ ἡ ἐπιστήμη μέθοδος, δηλ. προχώρηση σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές τοῦ λογικοῦ, πὺν μόνο μ' αὐτὲς μπορεῖ νὰ γίνῃ σὺστημα ἢ πολλαπλότητα τῆς γνώσης). Λέγοντας ὅμως θεωρία τῆς μεθόδου τοῦ πρακτικοῦ λόγου, ἐννοοῦμε τὸν τρόπο κατὰ τὸν ὁποῖο μπορεῖ νὰ δοθῇ στοὺς νόμους τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου μιὰ εἴσοδος στὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα, μιὰ ἐπίδραση στὰ ἀξιώματά του, ὁ τρόπος δηλ. κατὰ τὸν ὁποῖο μπορεῖ νὰ γίνῃ καὶ ὑποκειμενικὰ πρακτικὸς ὁ ἀντικειμενικὸς πρακτικὸς λόγος.

Εἶναι τώρα φανερὸ πὺς αὐτὲς οἱ καθοριστικὲς αἰτίες τῆς βούλησης, πὺν μόνο αὐτὲς κάνουν ἠθικὰ τὰ ἀξιώματα καὶ τοὺς δίνουν μιὰ ἠθικὴ ἀξία, ἢ ἄμεση παράσταση τοῦ νόμου καὶ ἢ ἀντικειμενικὰ ἀναγκαῖα ὑπακοή σ' αὐτὸν σὰν καθῆκον, πρέπει νὰ θεωροῦνται σὰν τὰ ἀληθινὰ κίνητρα τῶν πράξεων. Διαφορετικὰ θὰ ὑπῆρχε βέβαια ἡ νομιμότητα τῶν πράξεων, ἀλλὰ ὄχι

Ε. ΜΑΥΡΟΚΑΠΗ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

κι' ἢ ἡ θ ι κ ό τ η τ α τῶν προθέσεων. Ἄλλὰ δὲν εἶναι τόσο φανερό στὸν καθένα, καὶ στὸ πρῶτο βλέμμα φαίνεται ἀπίθανο, τὸ ὅτι καὶ ὑποκειμενικὰ αὐτὴ ἡ παράσταση τῆς καθαρῆς ἀρετῆς μπορεῖ νὰ ἔχη π ε ρ ι σ σ ό τ ε ρ η ἰ σ χ ὺ στὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα καὶ μπορεῖ νὰ τοῦ δίνει ἓνα κίνητρο πολὺ πιὸ ἰσχυρό, ἀκόμα καὶ γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴ νομιμότητα ἐκείνη τῶν πράξεων καὶ γιὰ νὰ προκαλέσῃ τὶς πιὸ ἐνεργητικὲς ἀποφάσεις στὴν προτίμησιν τοῦ νόμου ἀπὸ κάθε ἄλλη ἀποψη, ἀπὸ καθαρὸ σεβασμὸ πρὸς αὐτὸν, ἀπὸ τὶς ἀπατηλὲς ὑποσχέσεις τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς εὐδαιμονίας καὶ τὶς ἀπειλὲς τοῦ πόνου καὶ τοῦ κακοῦ. Ὅμως ἔτσι εἶναι· κι' ἂν ἡ ἀνθρώπινη φύσις δὲν ἦταν πλασμένη κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο, κανένας τρόπος παράστασης τοῦ νόμου δὲν θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ προκαλέσῃ τὴν ἠθικότητα τῆς πρόθεσης. Ὅλα θὰ ἦσαν καθαρὴ ὑποκρισία, τὸ νόμο θὰ τὸν μισοῦσαν καὶ θὰ τὸν περιφρονοῦσαν, μολονότι γιὰ τὸ συμφέρον τους θὰ τὸν ἀκολουθοῦσαν. Θὰ βρῖσκαμε τὸ γράμμα τοῦ νόμου (τὴ νομιμότητα) στὶς πράξεις τους, ἀλλὰ ὄχι καὶ τὸ πνεῦμα του στὶς προθέσεις τους (τὴν ἠθικότητα). Κι' ἀφοῦ μ' ὅλες τὶς προσπάθειές μας δὲν μπορούμε νὰ ἐλευθερωθοῦμε ὀλοκληρωτικὰ ἀπ' τὸ λογικόν, κατὰ τὴν κρίση μας θὰ παρουσιαστοῦμε ἀναπόφευκτα στὰ μάτια μας σὰν ἄνθρωποι ἀνάξιοι, φαῦλοι, ὅσο κι' ἂν προσπαθήσουμε μπροστὰ στὸ ἐσωτερικὸ μας δικαστήριο ν' ἀνασκευάσουμε αὐτὴ τὴν κατηγορία μὲ τὸ γεγονός, ὅτι θὰ ἀπολαύσουμε τὶς ἡδονές, ποὺ κατὰ τὴ σφαιλερή μας γνώμη, ἓνας φυσικὸς ἢ θεῖος νόμος, ποὺ τὸν παραδεχτήκαμε, θὰ ἔνωνε μὲ τὸ μηχανισμό τῆς ἀστυνομίας του, ποὺ θὰ κανονιζότανέ μὴ ἀπ' τὴν πράξη, χωρὶς νὰ νοιάζεται γιὰ τὶς καθοριστικὲς τῆς αἰτίας.

Χωρὶς ἀμφιβολία δὲν μπορούμε ν' ἀρνηθοῦμε πὼς γιὰ νὰ μπάσουμε στὸ δρόμο τοῦ ἠθικὰ καλοῦ ἓνα πνεῦμα ἄξεστο, χρειάζονται μερικὲς προπαρασκευαστικὲς διδασκαλίαι, μὰ νὰ τὸ προσελκύσουμε παρουσιάζον-

τας τὴν ὠφέλειά του, ἢ νὰ τὸ τρομοκρατήσουμε παρουσιάζοντας τὴ βλάβη του. Ἀλλὰ μόλις αὐτὸς ὁ μηχανισμὸς, αὐτὰ τὰ χαλινάρια, φέρουν ἓνα ὁποιοδήποτε ἀποτέλεσμα, τότε πρέπει νὰ παρουσιάσουμε στὴν ψυχὴ τὴν ἠθικὴ καθοριστικὴ αἴτια, πὺν ὄχι μόνο ἀπ' τὸ γεγονός ὅτι εἶναι ἡ μοναδικὴ ποὺ στηρίζει ἓνα χαρακτῆρα (ἓνα πρακτικὸ καὶ συνεπὴ τρόπο σκέψης σύμφωνα μὲ ἀμετάβλητα ἀξιώματα), ἀλλὰ ἀκόμα καὶ γιατί διδάσκει τὸν ἄνθρωπο νὰ αἰσθάνεται τὴν ἀξιοποίητά του, δίνει στὸ πνεῦμα μιὰ δύναμη, πὺν αὐτὸ τὸ ἴδιο δὲν τὴν περιμένει, γιὰ ν' ἀποχωριστῆ ἀπὸ κάθε αἰσθητικὸ πόθο, πὺν πάει νὰ κυριαρχήσει καὶ γιὰ νὰ βρῆ στὴν ἀνεξαρτησία τῆς νοητῆς του φύσης καὶ στὸ μεγαλεῖο τῆς ψυχῆς, μιὰ ἱκανοποιητικὴ ἀνταμοιβὴ γιὰ τὶς θυσίες του. Θέλουμε λοιπὸν ν' ἀποδείξουμε, μὲ παρατηρήσεις πὺν μπορεῖ νὰ τὶς κάνει ὁ καθένας, τὴν ιδιότητα αὐτῆ τοῦ πνεύματός μας, τὴν εὐαισθησία ἑνὸς καθαροῦ ἠθικοῦ συμφέροντος. Ν' ἀποδείξουμε πὺς ἡ δύναμη τῆς καθαρῆς παύστασης τῆς ἀρετῆς, ὅταν παρουσιάζεται ἀνάλογα στὴν ἀνθρώπινη καρδιά, εἶναι τὸ πιὸ ἀποτελεσματικὸ κίνητρο, κα' ὅταν πρόκειται γιὰ τὴ διάρκεια καὶ τὴν ἀκρίβεια στὴν ὑπακοὴ τῶν ἠθικῶν ἀξιωμάτων, εἶναι τὸ μοναδικὸ κίνητρο. Πρέπει ὅμως νὰ θυμηθοῦμε, πὺς ἂν αὐτὲς οἱ παρατηρήσεις δείχνουν μόνον τὴν πραγματικότητα ἑνὸς τέτοιου συναίσθηματος ἀλλὰ ὄχι καὶ τὴν ἠθικὴ καλύτερη, πὺν ἐργάζεται μ' αὐτό, τοῦτο δὲν πειράζει καθόλου τὴ μοναδικὴ μέθοδο τοῦ νὰ γίνουν, μὲ τὴν ἀπλὴ καθαρὴ παύσταση τοῦ καθήκοντος, ὑποκειμενικὰ πρακτικοὶ οἱ ἀντικειμενικὰ πρακτικοὶ νόμοι τοῦ καθαροῦ λόγου. Γιατί, ἀφοῦ αὐτὴ ἡ μέθοδος δὲν χρησιμοποιήθηκε ἀκόμα, οὔτε ἡ ἐμπειρία μπορεῖ νὰ πῆ τίποτα γιὰ τ' ἀποτελέσματά της· μποροῦν μονάχα νὰ προταθοῦν ἀποδείξεις γιὰ τὴν ἐρεθιστικὴ τέτοιων κινήτρων. Αὐτὲς τὶς ἀποδείξεις θέλω τώρα νὰ ἐκθέσω ἐδῶ μὲ λίγα λόγια καὶ κατόπιν θὰ χαράξω μὲ λίγες γραμμὲς τὴ μέθοδο,

πού χρησιμεύει στὸ νὰ στηρίξη καὶ νὰ καλλιεργήσῃ τὶς ἀληθινὲς ἠθικὲς προθέσεις.

Ἐάν σὲ μιὰ μικτὴ συναναστροφή, πού ν' ἀποτελεῖται ὄχι μόνο ἀπὸ λόγιους καὶ σοφιστὲς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐπιχειρηματίες καὶ κυρίες, προσέξουμε στὶς κουβέντες τους, θὰ δοῦμε πὺς ἐκτὸς ἀπ' τὴ διήγηση ἱστοριῶν καὶ τὰ παιγνίδια, ἔχουν καὶ μιὰ ἄλλη ἀπασχόληση τὴ διαλογικὴ συζήτηση. Ἀλλὰ καμμιά συζήτηση δὲν εὐχαριστεῖ τὰ πρόσωπα καὶ δὲν δίνει ζωὴ στὴν συντροφιά ὅσο ἡ συζήτηση σχετικὰ μὲ τὴν ἠθικὴ ἀξία μιᾶς πράξης, πού ἀπ' αὐτὴν πρέπει νὰ κριθῆ ὁ χαρακτήρας ἑνὸς ὁποιοῦδήποτε προσώπου. Κί' αὐτοὶ ἀκόμα, πού τοὺς εἶναι δυσάρεστη καὶ κουραστικὴ κάθε ἔρευνα θεωρητικῶν ζητημάτων, ἀνακουφίζονται ἀμέσως ὅταν πρόκειται νὰ κριθῆ ἡ ἠθικὴ ἀξία μιᾶς καλῆς ἢ κακῆς πράξης, πού τὴν διηγῆθηκαν. Κί' εἶναι τόσο λεπτοί, τόσο ἀκριβεῖς, τόσο σοφιστὲς στὸ νὰ παραστήσουν κάθε τι πού μπορεῖ νὰ μειώσῃ, ἢ καὶ μόνο νὰ κἀνῃ ὑποπτη, τὴν καθαρότητα τῆς πρόθεσης καὶ τὸ βαθμὸ τῆς ἀρετῆς πού ὑπάρχει σ' αὐτήν, ὅσο δὲν θὰ τὸ περιμέναμε ἀπ' αὐτοὺς γιὰ κανένα θεωρητικὸ θέμα. Ἀπ' αὐτὲς τὶς κρίσεις μπορούμε νὰ δοῦμε τὸν χαρακτήρα τῶν προσώπων πού κρίνουν γιὰ τοὺς ἄλλους. Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς φαίνονται πὺς ἔχουν κλίση στὸ νὰ ὑπερασπίζουν τὸ καλὸ, ἰδίως ὅταν κρίνουν νεκρούς, ἐνάντια σὲ κάθε ἀντίρρηση καὶ σὲ κάθε κατηγορία ὑποκρισίας ἢ κρυμμένης κακίας. Ἄλλοι ἀντίθετα σκέπτονται νὰ βροῦν κατηγορίες καὶ αἰτιολογίες γιὰ ν' ἀρνηθοῦν αὐτὴ τὴν ἀξία. Ἀλλὰ δὲν μπορούμε νὰ καταλογίσουμε στοὺς τελευταίους αὐτοὺς τὴν πρόθεση ν' ἀφαιρέσουν, μὲ τὰ σοφίσματά τους, τὴν ἀρετὴ ἀπ' ὅλα τὰ παραδείγματα τῶν ἀνθρώπων, γιὰ νὰ τὴ μεταβάλουν σὲ μιὰ κενὴ λέξη. Συχνὰ κινοῦνται ἀπὸ μιὰ καλοπροαίρετη ἀυστηρότητα κατὰ τὸν καθαρισμό τοῦ ἀληθινοῦ ἠθικοῦ περιεχομένου, κατὰ ἕναν ἀπαράβατο νόμο, πού στὴ σύγκριση μ' αὐτόν, κί' ὄχι μὲ

τα παραδείγματα, κάθε ἀλαζονεία ταπεινώνεται κι' ἡ ταπεινοφροσύνη δὲν διδάσκεται ἀλλὰ τὴν νοιώθει κάθε ἄνθρωπος μὲ μιὰ προσεκτικὴ ἐξέταση τοῦ ἑαυτοῦ του. Τὶς περισσότερες ὅμως φορές, ἐκεῖνοι ποὺ ὑπερασπίζουν τὴν ἀγνότητα τῆς ἠθικῆς πρόθεσης σὲ δεδομένα παραδείγματα, θ' ἀφαιροῦσαν ἀπ' αὐτὴ καὶ τὴν παραμικρὴ κηλίδα, ὅταν ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα παράδειγμα γενικὰ δικαιοσύνης. Τοῦτο τὸ κάνουν γιατί βλέπουν πῶς, ἂν ἀρνηθοῦν ἀπὸ κάθε ἀνθρώπινη ἀρετὴ τὴν εἰλικρίνεια, τότε ἡ ἀρετὴ θὰ θεωρηθῆ σὰν μιὰ χίμαιρα καὶ μάταιη κάθε προσπάθεια γιὰ τὴν πραγματοποίησίν της.

Δὲν μπορῶ νὰ ἐξηγήσω τὸ γιατί οἱ παιδαγωγοὶ δὲν ἔχουν ἀκόμη χρησιμοποιήσει τὴν τάση αὐτὴ τοῦ λογικοῦ νὰ ἔρχεται μ' εὐχαρίστηση στὴν ἐξέταση τῶν πιὸ λεπτῶν πρακτικῶν ζητημάτων ποὺ προτείνονται. Ἐπίσης γιατί, ἀφοῦ βάλουν τὶς βάσεις μιᾶς ἀπλῆς ἠθικῆς κατήχησης, δὲν ζήτησαν νὰ παρουσιάσουν στοὺς μαθητὲς τους τὶς βιογραφίες τῶν ἀρχαίων καὶ νεώτερων χρόνων, γιὰ νὰ τοὺς δώσουν τὰ στοιχεῖα νὰ μπορέσουν ν' ἀσκήσουν τὴν κρίση τους καὶ νὰ διακρίνουν μὲ τὴ σύγκριση τὴ μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ἠθικὴ ἀξία σὲ καθένα ἀπ' τὰ παραδείγματα. Θὰ βρῖσκανε ἔτσι, πῶς κι' ἡ πιὸ πρυφερὴ νεότητα, ποὺ ἄλλωστε δὲν εἶναι ὠριμη γιὰ κάθε θεωρία, ἀποκτάει κάποια εὐθυκρισία κι' ἐνδιαφέρον, γιατί νοιώθει τὴν πρόοδο τῆς δυνάμει τῆς κρίσεως της. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερο, μποροῦν νὰ ἐλπίζουν μὲ βεβαιότητα, πῶς ἡ συχνὴ ἀσκῆση στὴ γνώση καὶ τὴν ἐπιδοκιμασία τῆς καλῆς διαγωγῆς σ' ὅλη τὴν ἀγνότητά της κι' ἀντίθετα στὴν περιφρόνηση κι' ἐλθεινολογία κάθε παρεκτροπῆς, μολονότι μέχρι τώρα ἔγινε σὰν παιγνίδι τῆς δυνάμει τῆς κρίσεως, ὅπου τὰ παιδιά μποροῦν νὰ συναγωνίζονται μεταξύ τους, ὅμως ἀφίνει μιὰ σταθερὴ ἐντύπωση ἐκτίμησης γιὰ τὴν μιὰ πλευρὰ κι' ἀποστροφῆς γιὰ τὴν ἄλλη. Τοῦτο, μὲ τὴν ἀπλῆ συνήθεια τοῦ νὰ παρατηροῦν συχνὰ τέτοιες πράξεις σὰν

ἄξιες ἢ ἐπιδοκίμασίας ἢ, πῶς συχνά, μορφῆς, θ' ἀποτε-
 λοῦσε μιὰ καλὴ βάση γιὰ τὴν ὀρθότητα τοῦ τρόπου τῆς
 ζωῆς τους στὸ μέλλον. Θὰ ἤθελα μονάχα νὰ προφυλάξω
 τὴ νεολαία ἀπ' τὰ παραδείγματα τῶν πράξεων ποὺ τὶς
 λένε εὐγενεῖς καὶ ποὺ εἶναι γεμάτα ἀπ' αὐτὲς
 τὰ αἰσθηματικά μας βιβλία, καὶ νὰ συνοψίσω ὅλα στὸ
 καθῆκον καὶ στὴν ἀξία, ποὺ μπορεῖ ν' ἀποκτήσῃ ἓνας
 ἄνθρωπος στὴν ἴδια του τὴ συνείδηση, ὅταν ἔχῃ τὴν
 βεβαιότητα πὼς δὲν τὸ παρέβη, γιὰ τὸ ὅτι χρησιμεύει
 στὸ νὰ προκαλέσῃ κενὲς ἐπιθυμίες καὶ πόθο μιᾶς ἀκα-
 τήρωτης τελειότητας, δημιουργεῖ μονάχα ἥρωες τῶν
 ροιάντζων. Οἱ ἥρωες αὐτοὶ καυχιοῦνται πολὺ γιὰ τὸ συ-
 ναίσθημά τους πρὸς τὸ ὑπερβατικὸ μεγαλεῖο κι' ἀπο-
 φεύγουν τὴν ὑποταγὴ στὶς κοινὲς ὑποχρεώσεις ποὺ τὶς
 νομίζουν ἀξιοθρήνητα μικρὲς ¹.

1) Εἶναι ἐντελῶς φυσικὸ πρᾶγμα τὸ νὰ παινεύουμε τὶς πρά-
 ξεις ὅπου λάμπει ἡ πρόθεση κι' ἓνας ἀνυστερόβουλος καὶ συμ-
 παθητικὸς ἀνθρωπισμὸς. Ἀλλὰ ἐδῶ δὲν πρέπει νὰ τονίσουμε
 τὴν ψυχικὴ ἐξύψωση, ποὺ εἶναι τόσο μεταβλητὴ καὶ
 περαστικὴ, ὅσο τὴν ὑποταγὴ τῆς ἐπιθυμίας στὸ καθῆκον, ποὺ
 ἀπ' αὐτὴν μπορούμε νὰ ἐλπίσουμε μιὰ ἐντύπωση μεγαλύτερης
 διάρκειας, γιὰ τὴν ὑποταγὴ αὐτὴ συνδέεται μὲ ἀρχές (τὴ στιγ-
 μὴ ποὺ ἡ ψυχικὴ ἐξύψωση προκαλεῖ μόνο συγκινήσεις). Φτάνει
 νὰ σκεφτοῦμε λιγάκι καὶ θὰ βροῦμε πάντοτε πὼς εἴμαστε ὑπεύ-
 θυνοι γιὰ κάποιο πταῖσμα ἀπέναντι, στὸ ἀνθρώπινο γένος (τέ-
 τοιο μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ καὶ κεῖνο ὅπου, κατὰ τὴν ἀνισότητά
 τῶν ἀνθρώπων στὴν κοινωνικὴ ὀργάνωση, μερικοὶ ἀπολαμβάνου-
 νουν πλεονεκτήματα, ποὺ γι' αὐτὰ ὁ ἄλλος κόσμος ὑποφέρει τὶς
 μεγαλύτερες στερήσεις), ὅπου ἡ ἐγωϊστικὴ παράσταση ἐκείνου
 ποὺ μᾶς ἀξίζει ἀρκεῖ γιὰ ν' ἀπομακρύνῃ τὴν ἐννοια
 τοῦ καθήκοντος.

'Αλλ' ἂν ἐρωτηθῶ τί πράγμα εἶναι κυρίως αὐτὴ ἡ ἀγνή ἠθικότητα, ποῦ πρέπει νὰ χρησιμεύη γιὰ μέτρο τῆς ἠθικῆς ἀξίας κάθε πράξης, πρέπει νὰ ὁμολογήσω πὼς μόνο οἱ φιλόσοφοι μποροῦν ν' ἀμφισβητήσουν τὴ λύση αὐτοῦ τοῦ προβλήματος, γιατί τὸ ζήτημα τοῦτο στὸ κοινοὸ ἀνθρώπινο λογικόν, ὄχι ἀπὸ τὴν παραγωγή μὲ παγκόσμιες φόρμουλες, ἀλλὰ ἀπ' τὴν συνηθισμένη χρήση, ἔχει ἀπὸ πολὺ καιρὸ λυθῆ ὅπως ἀκριβῶς κ' ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ δεξιὸ καὶ τ' ἀριστερὸ χέρι. Θὰ δείξουμε λοιπὸν τὸ ξεχωριστὸ χαρακτῆρα τῆς καθαρῆς ἀρετῆς σ' ἓνα παράδειγμα καί, ὅταν φαντασθοῦμε πὼς αὐτὸ τὸ παράδειγμα προτείνεται στὴν κρίση ἑνὸς παιδιοῦ δέκα χρόνων, θὰ δοῦμε ἂν θᾶπρεπε νὰ κρίνη κ' αὐτὸ μόνο του ἔτσι, χωρὶς τίς ὑποδείξεις τοῦ δασκάλου. Ἄς διηγηθοῦμε τὴν ἱστορία ἑνὸς τίμιου ἀνθρώπου, ποῦ θέλουν νὰ τὸν κάνουν νὰ μετάσχη στὴν κακοποίηση κάποιου ἀθώου καὶ ἀνίσχυρου ἀνθρώπου (καθὼς π.χ. ἡ "Αννα Μπολένα, ποῦ κατηγορήθηκε ἀπ' τὸν Ἐρρίκο VIII τῆς Ἀγγλίας). Τοῦ προσφέρονται μεγάλα κέρδη, δῶρα καὶ τιμὲς κ' ἀξιώματα, ἀλλὰ αὐτὸς ἀρνεῖται. Τοῦτο θὰ προκαλέσῃ ἀπλῶς τὴν ἐπικύρωση καὶ τὴν ἐπιδοκιμασία στὴν ψυχὴ τοῦ ἀκροατοῦ, ἀφοῦ πρόκειται μόνο γιὰ ὠφέλειες. Ἀνάμεσα ὅμως στοὺς κακοποιοὺς εἶναι οἱ καλλίτεροί του φίλοι, ποῦ τοῦ ἀρνοῦνται τὴ φιλία τους· στενοὶ συγγενεῖς, ποῦ ἀπειλοῦν νὰ τὸν ἀποκληρώσουν (αὐτὸν ποῦ εἶναι φτωχός)· ἄρχοντες, ποῦ μποροῦν νὰ τὸν καταδιώξουν καὶ νὰ τὸν προσβάλλουν κάθε στιγμή καὶ σὲ κάθε τόπο· ἓνας μονάρχης, ποῦ τὸν ἀπειλεῖ μὲ στέρηση τῆς ἐλευθερίας κ' αὐτῆς ἀκόμα τῆς ζωῆς του. Ἀλλὰ γιὰ νὰ συμπληρωθοῦν τὰ βασανιστήρια καὶ νὰ νοιώσῃ καὶ τὸν πόνο ἐκεῖνο, ποῦ μόνο μιὰ ἠθικὰ καλὴ καρδιὰ μπορεῖ βαθειὰ νὰ τὸν νοιώσῃ, μποροῦμε νὰ παρουσιάσουμε τὴν οἰκογένειά του, ποῦ κινδυνεύει νὰ πέσῃ στὴ χειρότερη ἀθλιότητα κ' ἀνέχεια, νὰ τὸν ἐξορκίξῃ νὰ

χωρήσει· μπορούμε νὰ φανταστοῦμε καὶ τὸν ἴδιο, πὺ μολονότι εἶναι τίμιος ὅμως εἶναι ἄνθρωπος μὲ αἰσθήσεις καὶ μὲ αἰσθήματα οἴκτου, σὲ μιὰ στιγμή νὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ μὴν εἶχε ποτὲ δῆ τὴν μέρα πὺ τὸν ἔοριξε σ' ἓνα τόσο ἀβάσταχτο πόνο, κ' ὅμως νὰ μένη τελικὰ πιστὸς στὸν σκοπὸ τῆς νομιμοφροσύνης, χωρὶς νὰ κλονιστῆ καὶ χωρὶς καθόλου νὰ διστάση. Τότε ὁ νεαρὸς ἀκροατῆς μου θὰ ἐξυψωθῆ σιγὰ—σιγὰ ἀπ' τὴν ἀπλή ἐπιδοκιμασία στὸ θαυμασμό, κ' ἀπ' αὐτὸν στὴ ἔκπληξη καὶ τέλος στὸν μεγαλύτερο σεβασμὸ καὶ σὲ μιὰ ζωντανὴ ἐπιθυμία νὰ μπορούσε καὶ κεῖνος νὰ γίνη μιὰ μέρα ὅμοιος ἄνθρωπος (χωρὶς βέβαια καὶ νὰ ἐπιθυμῆ νὰ πέση στὶς ἴδιες συνθήκες). "Ἐχει τόση ἀξία ἐδῶ ἢ ἀρετὴ ὄχι γιατί χρησιμεύει σὲ κάτι, ἀλλὰ γιατί κόστισε πολλά. "Ὁλος ὁ θαυμασμὸς κ' ἡ προσπάθεια μίμησης αὐτοῦ τοῦ χαρακτῆρα, βασίζεται ἐδῶ ἐσωτερικὰ στὴν καθαρότητα τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς, πὺ μπορεί ἐδῶ νὰ παρουσιαστῆ κατὰ ξεκαθαρισμένο τρόπο μόνον ἂν ἀφαιρέσουμε ἀπ' τὰ κίνητρα τῆς πράξης κάθε τι, πὺ οἱ ἄνθρωποι μπορούν νὰ τ' ἀποδώσουν μόνον στὴν εὐδαιμονία. Πρέπει λοιπὸν ἡ ἠθικότητα νὰ ἔχη τόσο πὺ πολὺ δύναμη στὴν ἀνθρώπινη καρδιά, ὅσο καθαρώτερη παρουσιάζεται. Ἀπὸ τοῦτο βγαίνει τὸ συμπέρασμα πὺς, ἂν ὁ νόμος τῶν ἠθῶν κ' ἡ εἰκόνα τῆς ἀγιότητος καὶ τῆς ἀρετῆς πρέπει ν' ἀσκοῦν γενικὰ κάποια ἐπίδραση στὴν ψυχὴ μας, μπορούν νὰ τὴν ἀσκῆσουν μόνον ἐφ' ὅσον, σὰν κίνητρα τῆς ἐπιθυμίας, ἔρχονται καθαρὰ κ' ὄχι ἀνακατεμμένα μὲ προβλέψεις γιὰ τὴν ἀτομικὴ καλοπέραση, γιατί στὴ δυστυχία ἡ ψυχὴ μας δείχνεται πὺ ἔξοχη. Ἀλλὰ πρέπει ν' ἀποτελῆ ἐμπόδιο ἐκεῖνο πὺ, ἅμα τ' ἀφαιρέσουμε, ἐνισχύουμε ἔτσι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς κινήτριας δύναμης. Κάθε λοιπὸν ἀνακάτεμα στοιχείων, παρεμνων ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ εὐδαιμονία, ἀποτελεῖ ἐμπόδιο γιὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ νόμου στὴν ἀνθρώπινη καρδιά. Ὑποστηρίζω, ἄλλωστε, πὺς καὶ σ' αὐτὴ τὴν πράξη, πὺ

τὴ θαυμάζουμε, ἂν καθοριστικὴ τῆς αἰτίας ἦταν ἡ ἐκτίμησις τοῦ ἀτομικοῦ καθήκοντος, τότε ἐκεῖνο ποὺ φέρνει τὸ μεγαλύτερο ἀποτέλεσμα στὴν ψυχὴ τοῦ θεατοῦ εἶναι ὁ σεβασμὸς αὐτὸς στὸ νόμο, καὶ ὄχι ἡ συναίσθησις τῆς μεγαλοψυχίας καὶ τῆς εὐγένειας τῆς σκέψεως. Τὸ καθήκον λοιπὸν, καὶ ὄχι ἡ ἀξιότητα, πρέπει νὰ ἔχη στὴν ψυχὴ τὴν πιὸ καθοριστικὴν καὶ διεισδυτικὴν ἐπίδραση.

Στοὺς χρόνους μας, ὅπου ἐλπίζουν πὼς προκαλοῦν μεγαλύτερη ἐπίδραση στὴ ψυχὴ μὲ τρυφερὰ καὶ συγκινητικὰ συναίσθηματα, ἢ μὲ ψηλὰς ἀπαιτήσεις ποὺ φουσκώνουν καὶ μαραίνουν τὴν ψυχὴ ἀντὶ νὰ τὴν ἐνισχύσουν, παρὰ μὲ τὴν ἀπέριτη καὶ αὐστηρὴν παράστασις τοῦ καθήκοντος τοῦ πιὸ ἀνάλογου στὴν ἀνθρώπινη ἀτέλεια καὶ στὴν πρόοδο πρὸς τὸ ἀγαθόν, ἡ προσοχὴ σὲ τούτη τὴ μέθοδο εἶναι πιὸ ἀπαραίτητη ἀπὸ ποτὲ ἄλλοτε. Τὸ νὰ ἐκθέσουμε στὰ παιδιά τὶς πράξεις σὰν εὐγενικὰς, μεγαλόψυχας, ἀξίας, πιστεύοντας πὼς θὰ τοὺς προκαλέσουμε τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς αὐτὰς μὲ τὸ νὰ τοὺς κινήσουμε τὸν ἐνθουσιασμό, τοῦτο εἶναι ἐντελῶς ἀντίθετο πρὸς τὸν σκοπόν. Γιατὶ, ἀφοῦ τὰ παιδιά αὐτὰ εἶναι ἀκόμα τόσο πίσω στὴν ὑπακοὴν καὶ τοῦ πιὸ κοινοῦ καθήκοντος καὶ ἀκόμα στὸ νὰ τὸ κρίνουν μὲ ἀκρίβεια, τοῦτο θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ τὸ νὰ τὰ κάνουμε ἐπὶ ἄρκετὸ καιρὸ ὄνειροπόλους. Ἀλλὰ καὶ στοὺς πιὸ μορφωμένους καὶ πεπειραμένους ἀνθρώπους αὐτὸ τὸ κίνητρο ἂν δὲν εἶναι βλαβερό, δὲν ἔχει καθόλου κανένα ἀληθινὸ ἠθικὸ ἀποτέλεσμα στὴν ψυχὴν, ποὺ θὰ θέλαμε νὰ τὸ προκαλέσουμε μ' αὐτὸ τὸ κίνητρο.

Ὅλα τὰ συναίσθηματα, καὶ εἰδικῶς ἐκεῖνα ποὺ ἀποσκοποῦν νὰ πραγματοποιήσουν μιὰ τόσο ἀσυνήθιστη προσπάθεια, πρέπει νὰ φέρουν αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα τῆ στιγμῆς ποὺ βρίσκονται σ' ὅλη τὴν ὀρμητικότητά τους, προτοῦ ἠρεμήσουν, διαφορετικὰ δὲν κάνουν τίποτα. Γιατὶ ἡ καρδιὰ ἔξαναγυρίζει στὴ φυσικὴ κανονικὴ τῆς λειτουργία καὶ ξαναπέφτει στὴν ἀδυναμία ὅπου

ἦταν καὶ πρὶν. Γιατὶ τῆς συνέβηκε κάτι πού τὴν ἐρέθισε ἀλλὰ δὲν τὴν δυνάμωσε. Οἱ ἀρχεῖς πρέπει νὰ βασιζονται σὲ ἔννοιες· κάθε ἄλλη βάση μπορεῖ νὰ προκαλέσῃ μόνο λιποψυχίες, πού δὲν μποροῦν νὰ δώσουν στὸ πρόσωπο καμμιὰ ἠθικὴ ἀξία, καὶ καμμιὰ αὐτοπεποίθηση, πού χωρὶς αὐτὲς δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ καμμιὰ συνείδηση τῆς ἀτομικῆς ἠθικῆς πρόθεσης. Ἄν τώρα οἱ ἔννοιες αὐτὲς πρέπει νὰ γίνουν ὑποκειμενικὰ πρακτικές, δὲν πρέπει, στοὺς ἀντικειμενικοὺς νόμους τῆς ἠθικότητος, νὰ περιοριστοῦμε στὸ νὰ τὶς θαυμάζουμε καὶ νὰ τὶς τιμᾶμε σχετικὰ μὲ τὴν ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ πρέπει νὰ θεωροῦμε τὴν παράστασή τους σχετικὰ μὲ τὸν ἀνθρώπο καὶ τὴν ἀτομικότητά του. Γιατὶ ὁ νόμος αὐτὸς ἐμφανίζεται πραγματικὰ μὲ μιὰ ἐξαιρετικὰ σεβαστὴ μορφή, ἀλλ' ὄχι καὶ τόσο εὐχάριστη, σὰν ν' ἀνῆκε στὸ στοιχεῖο ἐκεῖνο πού ὁ ἀνθρώπος εἶναι φυσικὰ ἐξοικειωμένος, πού τὸ ἐγκαταλείπη ὅμως συχνά, γιὰ νὰ μεταφεροθῆσ' ἐνὰ στοιχεῖο ἀνώτερο, ὅπου μπορεῖ νὰ κρατηθῆ μ' ἕνα ἀδιάκοπο φόβο μήπως ξαναπέσῃ καὶ μὲ πολὺ κόπο. Μὲ μιὰ λέξη ὁ ἠθικὸς νόμος ἀπαιτεῖ τὴν ὑπακοή γιὰ τὸ καθῆκον καὶ ὄχι ἀπὸ μιὰ προτίμηση, πού δὲν μποροῦμε καὶ δὲν πρέπει καθόλου νὰ τὴν παραδεχτοῦμε.

Ἄς δοῦμε τώρα σ' ἕνα παράδειγμα, ἂν ἡ παράσταση μιᾶς πράξης σὰν εὐγενικῆς καὶ μεγαλόψυχης ἔχει μεγαλύτερη ἰσχὺ ἀπ' τὸ καθῆκον, στὴν ἀύστηρή του σχέση μὲ τὸν ἠθικὸ νόμο, στὸ νὰ ἀποτελέσῃ ἕνα ἀντικειμενικὸ κίνητρο. Ἡ πράξη τοῦ νὰ προσπαθήσῃ κανένας μὲ τὸ μεγαλύτερο κίνδυνο τῆς ζωῆς του νὰ σώσῃ τὸν κόσμον σ' ἕνα ναυάγιο, ἂν στὸ τέλος θυσιάσῃ καὶ τὴν ζωὴν του, ἀνῆκει βέβαια στὸ καθῆκον, ἀλλὰ θεωρεῖται ἐπίσης σὰν μιὰ ἀξία πράξη. Ἀλλὰ ἐδῶ ἡ ἐκτίμησή μας πρὸς αὐτὴ τὴν πράξη ἐλαττώνεται ἀρκετὰ ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ καθήκοντος πρὸς ἑαυτὸν, πού ἡ παράστασή του φαίνεται πὼς ἐδῶ μειώνει κάπως τὴν ἀξία τῆς χειρονομίας. Πιὸ ἀποφασιστικὴ φαίνεται ἡ με-

γαλόφυχη θυσία τῆς ζωῆς γιὰ τὴ σωτηρία τῆς πατρίδας
 κι' ὁμως, μολονότι τὸ νὰ θυσιαστῆ κανεὶς γιὰ ἓνα τέτοιο
 σκοπὸ, ἔστω καὶ χωρὶς νὰ ἔχη διαταχτῆ, ἀποτελεῖ ἓνα
 καθήκον τόσο τέλειο, παραμένει πάντως κάποιος δι-
 σταγμὸς σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση κι' ἡ πράξις αὐτὴ δὲν
 ἔχει τὴ δύναμη ἐνὸς ἀξιωμαίου παραδείγματος. Ἄλλ'
 ἂν πρόκειται γιὰ ἓνα καθήκον, ποῦ ἡ παράβασίς του
 προσβάλλει τὸν καθ' ἑαυτὸ ἠθικὸ νόμο καὶ τὴν ἀγιότη-
 τὰ του, χωρὶς ν' ἀναφέρεται στὴν καλοπέραση τοῦ ἄν-
 θρώπου, (τὰ ὅμοια καθήκοντα τὰ ὀνομάζουμε καθήκον-
 τα πρὸς τὸν Θεὸ, γιὰρ ὁ Θεὸς ἀντιπροσωπεύει τὸ ἰδα-
 νικὸ τῆς ἀγιότητος στὴν οὐσία), τότε θυσιάζουμε στὴν
 ὑπακοή του κάθε τι ποῦ μπορεῖ πάντα νὰ ἔχη κάποια
 ἀξία γιὰ ὅλες τὶς ἐνδόμυχες κλίσεις μας, τοῦ ἀφιερώνου-
 με ὅλο τὸ δυνατό σεβασμὸ καὶ νοιώθουμε τὴν ψυχὴ μας
 δυναμιωμένη κι' ἐξυψωμένη μ' ἓνα τέτοιο παράδειγμα,
 ἂν μ' αὐτὸ μπορούμε νὰ πεισθοῦμε, πὼς ἡ ἀνθρώπινη
 φύσις εἶναι ἱκανὴ γιὰ μιὰ τόσο μεγάλη ἐξύψωση πάνω
 ἀπὸ κάθε τι, ποῦ ἡ φύσις μπορεῖ ν' ἀντιτάξῃ στὰ κίνη-
 τρα (1). Ἄν μπορούσαμε νὰ δώσουμε στὶς πράξεις μας
 κάτι ἀπ' τὴν ἐλκυστικότητά τῆς ἀξιοσύνης, τότε τὸ κί-
 νητρο θὰ ἦταν ἀνακατεμμένο λίγο μὲ τὴν ἀγάπη πρὸς
 ἑαυτόν, καὶ γιὰ τοῦτο θὰ εἶχε κάποια βοήθεια ἀπὸ μέ-

1) Ὁ Juvenal παρουσιάζει ἓνα ὅμοιο παράδειγμα, ποῦ κά-
 νει τὸν ἀναγνώστη νὰ νοιώσῃ ζωηρὰ τὴ δύναμη τοῦ κινήτρου,
 ποῦ βρίσκεται στὸν καθαρὸ νόμο τοῦ καθήκοντος :

Esto bonus miles, tutor bonus, arbiter idem
 Integer; ambiguae si quando citabere testis
 Incertaeque rei, Phalaris licet imperet, ut sis
 Falsus, et admoto dictet periuria tauro :

Summum crede nefas animam praeferre pudori,
 Et propter vitam vivendi perdere causas.

ρους τῆς συναισθηματικότητας. Ἀλλά νὰ τ' ἀψηφήσου-
με ὅλα μόνο γιὰ τὴν ἀγιότητα τοῦ καθήκοντος καὶ νὰ
ἔχουμε συνείδηση πὼς μπορούμε νὰ τὸ κάνουμε αὐτὸ,
γιατὶ ὁ λόγος μας τὸ ἀναγνωρίζει σὰν προσταγὴ του καὶ
λέγει πὼς π ρ έ π ε ι νὰ γίνῃ τοῦτο σημαίνει μιὰ ὀλο-
κληρωρικὴ ἐξύψωση πάνω ἀπ' τὴ συναισθηματικότητα.
Καὶ τοῦτο εἶναι ἀχώριστο ἀπ' τὴ συνείδηση πὼς ὁ ἠθι-
κὸς νόμος ἀποτελεῖ κίνητρο μιᾶς δύναμης ποὺ κυριαρ-
χεῖ πάνω στὴ συναισθηματικότητα, κι' ἂν ἀκόμα δὲν
συνδέεται πάντοτε μὲ τ' ἀποτέλεσμα. Τοῦτο ὅμως μὲ τὴ
συχνὴ ἀσκηση αὐτοῦ τοῦ κίνητρου καὶ στὴν ἀρχὴ μὲ τὶς
μικρότερες προσπάθειες νὰ τὸ χρησιμοποιήσουμε, μᾶς ἀφί-
νει νὰ ἐλπίσουμε τὴν πραγματοποίησή του, γιὰ ν' ἀπο-
κτήσουμε μέσα μας σιγὰ σιγὰ τὸ μεγαλύτερο καὶ καθα-
ρὰ ἠθικὸ ἐνδιαφέρον.

Ἡ μέθοδος δηλαδή πηγαίνει ὡς ἐξῆς. Σ τ ἠ ν ἄ ρ-
χ ἠ πρόκειται μόνο νὰ κάνουμε τὴν κρίση κατὰ τοὺς ἠ-
θικοὺς νόμους μιὰ φυσικὴ ἀπασχόληση, ποὺ νὰ συνο-
δεύῃ ὅλες τὶς ἐλεύθερες πράξεις μας, καθὼς ἐπίσης καὶ
τὴν παρατήρηση τῶν πράξεων τῶν ἄλλων καὶ ταυτό-
χρονα νὰ γίνῃ τοῦτο μιὰ συνήθεια καὶ ν' ἀκονιστῇ,
ἐνῶ θὰ ρωτιέται πρῶτα-πρῶτα ἂν ἡ πράξις εἶναι ἀν-
τικειμενικὰ σ ύ μ φ ω ν ἠ μὲ τὸν ἠ θ ι κ ὸ νό μ ο,
καὶ σὲ ποιόν. Ἐδῶ πρέπει νὰ διακρίνουμε τὴν προσοχὴ
σ' αὐτὸ τὸ νόμο, ποὺ μᾶς δίνει ἀπλῶς μιὰ ἀρχὴ ὑπο-
χρέωσης, ἀπὸ τὸ νόμο ποὺ εἶναι πραγματικὰ ὑ π ο χ ρ ε-
ω τ ι κ ὸ ς (leges obligandi a legibus obligantibus).
Καθὼς π. χ. ὁ νόμος ἐκείνου ποὺ τὸ ἀπαιτεῖ ἀπ' ἐμένα
ἢ ἀ ν ἄ γ κ ἠ τῶν ἀνθρώπων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅ,τι
ἀπαιτεῖ τὸ δ ι κ α ἰ ὠ μ α τῶν ἀνθρώπων, ποὺ ὀρίζει
καθήκοντα οὐσιαστικὰ ἐνῶ τὸ πρῶτο ὀρίζει καθήκοντα
μόνο συμπτωματικά. Κι' ἔτσι διδάσκεται τὸ νὰ διακρίνου-
με καθήκοντα διαφορετικά, ποὺ συγκρούονται σὲ μιὰ
πράξι. Τὸ ἄλλο σημεῖο, ποὺ πρέπει νὰ τὸ προσέξουμε,
εἶναι τὸ ζήτημα: ἂν ἡ πράξις συμβαίνει ἐπίσης (ὑποκει-

μενικά) γιὰ τὸν ἠθικὸν νόμον, κι' ἄρα, κατὰ τὸ ἀξίωμα της ἔχει ὄχι μόνο τὴν ἠθικὴ ἀκρίβεια, σὰν πράξη, ἀλλὰ καὶ τὴν ἠθικὴ ἀξία, σὰν πρόθεση. Εἶναι τώρα ἀναμφίβολο, πὸς αὐτὴ ἡ ἀσκηση, κι' ἡ συνείδηση μιᾶς μόρφωσης ποὺ προέρχεται ἀπ' αὐτὴ στὸ λόγο μας, σχετικὰ μὲ τὴν πρακτικὴ κρίση, πρέπει νὰ προκαλέσῃ σιγὰ-σιγὰ κάποιο ἐνδιαφέρον καὶ πρὸς τὸν ἴδιο τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ πρὸς τὶς ἠθικὰ καλὰς πράξεις. Γιατὶ καταλήγουμε στὸ ν' ἀγαπήσουμε ἐκεῖνο, ποὺ ἡ θεώρησή του μᾶς κάνει νὰ αἰσθανόμαστε πιὸ ἐκτέταμὲνη τὴ χρήση τῶν γνωστικῶν μας δυνάμεων, κι' αὐτὴ ἡ ἔκταση προκαλεῖται ἀπ' ἐκεῖνο στὸ ὅποιο βρίσκουμε τὴν ἠθικὴ ἀκρίβεια· γιατί ὁ λόγος, σὲ μιὰ παρόμοια τάξη πραγμάτων, μπορεῖ νὰ βρῆ ἀνεση μόνο μὲ τὴν ἐξουσία του νὰ καθορίζῃ ἐκ τῶν προτέρων, σύμφωνα μὲ ἀρχές, κάθε τι ποὺ πρέπει νὰ συμβῆ. "Ἄλλωστε, ἕνας μελετητὴς τῆς φύσης καταλήγει ν' ἀγαπήσῃ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια στὴν ἀρχὴ τοῦ χτυποῦσαν ἄσχημα στὶς αἰσθήσεις, ἂν διαβλέπῃ ἐκεῖ τὴ μεγάλη σκοπιμότητα τῆς ὀργάνωσής τους. Κι' ὁ Leibniz ξανακουμπάει ἀπαλὰ πάνω στὸ φύλλο τοῦ ἑνα ἔντομο, ποὺ προηγουμένως τὸ εἶχε μελετήσει μὲ τὸ μικροσκόπιο, γιατί παρατηρώντας το εἶχε διδαχτῆ, εἶχε, μπορούμε νὰ ποῦμε, εὐεργετηθῆ ἀπ' αὐτό.

Ἄλλ' αὐτὴ ἡ ἀπασχόληση τῆς δυνάμεως τῆς κρίσης, ποὺ μᾶς κάνει νὰ νοιώθουμε τὶς γνωστικὰς μας δυνάμεις, δὲν εἶναι ἀκόμη τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς τὶς πράξεις καὶ τὴν ἠθικότητά τους. Ἀπλῶς μᾶς τραβάει εὐχάριστα σ' ἕνα τέτοιο τρόπο κρίσης καὶ δίνει στὴν ἀρετὴ καὶ στὸν ἠθικὸν τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι μιὰ μορφὴ ὠραιότητος, ποὺ τὴ θαυμάζουμε, ἀλλὰ δὲν τὴν ἀναζητοῦμε ἀκόμα (*laudatur et alget*). Σὰν κάθε τι, ποὺ ἡ παρατήρησή του μᾶς δίνει ὑποκειμενικὰ μιὰ συνείδηση τῆς ἀρμονίας τῶν παραστατικῶν μας δυνάμεων καὶ στὸ ὅποιο αἰσθανόμαστε ἐνισχυμένη τὴ γνωστικὴ μας δύναμη (διάνοια καὶ φαντασία), μᾶς προκαλεῖ μιὰ εὐχα-

ρίστηση πού μπορούμε νά τή μεταδώσουμε καί στους ἄλλους, μολονότι ἡ ὑπαρξή τοῦ ἀντικειμένου μᾶς ἀφίνει ἀδιάφορους, γιατί τοῦτο ἀπλῶς μᾶς δίνει τήν εὐκαιρία ν' ἀνακαλύψουμε μέσα μας ἀνώτερες ἰδιότητες.

Ἄλλὰ τώρα ἀρχίζει ἡ ἐργασία τῆς δεύτερης ἄσκησης, τὸ νά προκλιθέσουμε δηλ. μέ τῆ ζωντανή παράσταση τῆς ἠθικῆς προθέσης σέ παραδείγματα, τήν προσοχή στήν καθαρότητα τῆς βούλησης, στήν ἀρχή μόνο σάν ἀρνητική τελειοποίηση τῆς βούλησης, ἐφ' ὅσον σέ μιὰ πράξη πού ἐγίνε ἀπλῶς γιά τὸ καθῆκον δέν ἀνακατεύονται καθόλου κίνητρα πού νά προέρχονται ἀπὸ τίς κλίσεις σάν καθοριστικὲς τῆς αἰτίας. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τραβᾶμε τήν προσοχή τοῦ μαθητοῦ στή συνείδηση τῆς ἐλευθερίας του. Μολονότι ἔτσι, μέ τήν παραίτησή του ἀπ' τίς ἀπαιτήσεις τῶν κλίσεων, αἰσθάνεται κάποιο πόνο καί τοῦ δημιουργοῦνται συγχρόνως νέες πραγματικὲς ἀνάγκες, ὅμως ὁ μαθητῆς νοιώθη κάποια λύτρωση, γιατί ἀπαλλάχτηκε ἀπ' τὸ ἀνικανοποίητο πού τοῦ ἀφίναν οἱ προηγούμενες ἀνάγκες του καί γίνεται τώρα ἱκανὸς νά δέχεται τὸ αἶσθημα τῆς ἱκανοποίησης ἀπὸ ἄλλες πηγές. Ἡ καρδιά ἄλλωστε ἐλευθερώνεται κι' ἀνακουφίζεται ἀπὸ ἓνα βᾶρος, πού τήν ἐπίεζε σιὰ κρυφά, ὅταν σις ἠθικὲς ἀποφάσεις πού τοῦ παρουσιάζονται σιὰ παραδείγματα ἐκδηλώνεται στὸν ἄνθρωπο μιὰ ἐσωτερικὴ δύναμη, πού διαφορετικὰ δέν θὰ μπορούσε ποτὲ νά τή γνωρίση καλά. Πρόκειται γιά τὴν ἐσωτερικὴ ἐλευθερία νά ἀπαλλάχτῃ ἀπ' τίς βίαιες ἀπαιτήσεις τῶν κλίσεων, ἔτσι πού κι' ἡ πιὸ ἀγαπητὴ ἀπ' αὐτὲς δέν θὰ μπορῇ πιά νά τὸν ἐπηρεάσῃ σέ μιὰ ἀπόφαση, γιατί θὰ μεταχειρίζεται πιά μόνο τὸ λογικό. Σέ μιὰ περίπτωση, π ο ὕ ν ἄ ξ ἔ ρ ω πὸς τὸ ἄδικο βρίσκεται μέ τὸ μέρος μου, καί μολονότι ἡ ἐλεύθερη ὁμολογία τούτου κι' ἡ προσφορὰ τῆς ἐπανόρθωσης βρίσκει τόσο μεγάλη ἀντίδραση ἀπ' τὴν μεταοδοξία μου, τὸν ἐγωϊσμό μου κι' ἀκόμα ἀπ' τὴν ἀντιπάθεια πού αἰσθάνομαι πρὸς ἐκεῖνον πού τοῦ πρόσβα-

λα τὸ δικαίωμα, καὶ π ο ὐ ν ἄ μ π ο ρ ῶ ν ἄ κατανικίσω ὄλους τοὺς δισταγμούς· σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσιν ὑπάρχει σὲ μένα ἢ συνείδηση ἀνεξαρτησίας ἀπ' τὴς κλίσεις καὶ τὴς εὐνοϊκῆς συνθήκης κα' ἀπ' τὴ δυνατότητα τῆς αὐτάρκειας, π ο ὐ αὐτὴ ἢ δυνατότητα μου· χρειάζεται πάντοτε κα' ἀπὸ κάθε ἀποψη. Κι' ἔτσι ὁ νόμος τοῦ καθήκοντος, μετὰ τὴν ἠθικὴ ἀξία π ο ὐ ἢ ὑπακοή σ' αὐτὸν μᾶς κάνει νὰ αισθανόμαστε, βρίσκει πὸ εὐκόλη παρὰ ὁ αὐ τ ο σ ε β α σ μ ὁ ς τὴν εἴσοδο στὴ συνείδηση τῆς ἐλευθερίας μας. Ἐν ὁ νόμος αὐτὸς θεμελιωθῆ καλά, ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν φοβᾶται τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὴ συνείδηση του, τότε θ' ἀποκτήσῃ καθε καλὴ ἠθικὴ πρόθεση, γιατί ὁ νόμος τοῦ καθήκοντος εἶναι ὁ καλλίτερος, μᾶλλον ὁ μοναδικός, φύλακας π ο ὐ ἐμποδίζει τὰ ταπεινὰ καὶ καταστρεπτικὰ ἔνστικτα νὰ μποῦν μέσα στὴν ψυχὴ.

Μὲ τοῦτο θέλησα ἀπλῶς νὰ ὑποδείξω τὰ γενικώτερα ἀξιώματα τῆς θεωρίας τῆς μεθόδου τῆς διαπαιδαγώγησιν καὶ τῆς ἠθικῆς πρακτικῆς. Ἀφοῦ ἢ πολλαπλότητα τῶν καθηκόντων θὰ χρειαζόταν ἀκόμα ἰδιαιτέρους καθορισμούς γιὰ κάθε εἶδος καὶ τοῦτο θ' ἀπαιτοῦσε μιὰν ἐκτεταμένη ἐργασία, γιὰ τοῦτο πρέπει νὰ μου συγχωρεθῆ ἂν σ' ἓνα ἔργο ὅπως τοῦτο ἐδῶ, π ο ὐ εἶναι μόνο προεισαγωγικό, περιορίστηκα μόνο στὴς βασικὰς γραμμὰς.